

De leer van sociale ongelijkheid

Terug van weggeweest

Beschouwing naar aanleiding van: Cor Hermans, *De dwaaltocht van het sociaal-darwinisme. Vroege sociale interpretaties van Charles Darwins theorie van natuurlijke selectie 1859-1918*. Amsterdam: Nieuwezijds, 2003, 626 p.

De historicus Cor Hermans verdedigde vorig jaar aan de Universiteit van Amsterdam zijn proefschrift over de toepassing van de evolutieleer van Charles Darwin op het denken over maatschappelijke vooruitgang. In *The Origin of Species* (1859) stond de opvatting centraal dat de ontwikkeling van organismen begrepen moest worden als het product van miljoenen jaren strijd om het bestaan. Het principe van natuurlijke selectie betekende een voortdurende aanpassing aan de omgeving op een manier die ervoor zorgde dat hoogwaardiger soorten konden ontstaan door organismen voorbij te streven die het vermogen tot voortgaande verbetering misten. Aan de uiteindelijke verschijning van de mens viel de vooruitgang in het biologische selectieproces af te lezen. Darwins theorie markeerde een breuk met de statische natuurinterpretatie volgens welke alle bestaansvormen gerangschikt waren in één hiërarchisch verband waarin de mens vanaf 'het begin' op de hoogste trede had gestaan. De verwerking van zijn ideeën in sociaal-politieke en sociaal-wetenschappelijke zin kreeg gestalte in wat het sociaal-darwinisme werd genoemd.

Een prominente wegbereider was Herbert Spencer. Van hem nam Darwin de uitdrukking 'the survival of the fittest' over als een pregnante formulering van het mechanisme van natuurlijke selectie voor maatschappelijke ontwikkeling. Aanvankelijk stond nog de *laissez faire*-doctrine voorop die suggereerde dat de strijd om het bestaan de beste uitkomst zou opleveren met het achterwege blijven van welke ingreep dan ook. Al gauw kregen meer pessimistische geluiden de overhand en verloor de associatie van evolutie met vooruitgang haar vanzelfsprekendheid. Tegen het einde van de negentiende eeuw tekende zich de laatste fase af, gekenmerkt door het ontwerpen van sociaal-biologische programma's waarmee Ernst Haeckel en zijn mede-

standers het gevaar van degeneratie wilden bezweren. Hoe onderling verschillend ook, de opeenvolgende beschouwingen over ontwikkeling van mens en maatschappij vertoonden een logische samenhang en kwamen tot stand binnen een tijdsverloop van enkele decennia. Opvallend was de snelle internationale verspreiding van de denkbeelden die aan het sociaal-darwinisme ten grondslag lagen. De Franse anarchist E. Gautier was de eerste die in 1879 de term gebruikte.

Het begrip kreeg in beschouwingen achteraf een sterk negatieve lading. De afwijzing geldt de extreem-individualistische levensbeschouwing, veroordeelt de heftige afkeer van elke vorm van staatsbemoeienis en kant zich tegen het belang van concurrentie in plaats van solidariteit als wegwijzer in het maatschappelijk verkeer. Hermans wijst erop dat die weergave geen recht doet aan een heel andere uitleg waarin van lof voor ongeremd individualisme geen sprake was maar juist op fundamentele kritiek stuitte. Vanuit dit perspectief werd het darwinisme uitgangspunt voor pleidooien ten gunste van publieke interventie, bedoeld om paal en perk te stellen aan het vrije spel der maatschappelijke krachten. In deze andersgezinde waardering lag de nadruk op de mogelijkheid van mensen de strijd om het bestaan niet tegen elkaar maar met elkaar en tot voordeel van allen te voeren. Het streven door samenwerking en aaneensluiting een einde te maken aan ongebreidelde zelfzucht keerde zich eveneens tegen het evangelie van ongelijkheid dat van geen concessie aan het ieder-voor-zich beginsel wilde weten. Wat radicale vernieuwers in het darwinisme aantrok, was de doorbreking van een hiërarchische ordening. De egalitaire trekken erin die zij vooropstelden mondden niet uit in een atomistisch individualisme maar in het bevorderen van collectivisme. Dit verklaart de emancipatorische inhoud door zowel marxisten als het genootschap van Fabians aan het sociaal-darwinisme gegeven. Maar het collectivisme had ook een conservatieve variant. In de aan kracht winnende erfelijkheidsleer kreeg *the survival of the fittest* de betekenis van het recht van de sterkste en klonk de roep door, het eigen volk en de mensheid als geheel te zuiveren van onnutte segmenten, die naast zichzelf de samenleving of de wereld tot last waren.

Hermans wijst erop dat het ondoenlijk is de tegenstelling tussen conservatief en progressief als leidraad te gebruiken om wel respectievelijk niet van sociaal-darwinisme te spreken. Ook de voorstanders van een op hardheid en ongelijkheid gebaseerd industrieel kapitalisme waren vernieuwend in die zin dat zij de religieus-aristocratische maatschappelijke ordening afwezen en houvast zochten in de moderne wetenschap. De oorspronkelijke *laissez-faire*-benadering was wel degelijk anti-autoritair en anti-traditionalistisch,

radicaal in haar individualisme alsmede in haar verzet tegen de suprematie van het pre-industriële verbond tussen kerk en staat. Dit voorbehoud neemt niet weg dat de omslag in de sociale interpretatie van het darwinisme – van een overwegend optimistisch liberaal individualisme naar een tot pessimisme en sociaal-conservatisme neigend collectivisme – de discussie over ontwikkeling van mens en maatschappij ten gunste van de latere variant in sterke mate heeft beïnvloed. Darwin was ervan doordrongen dat zijn evolutioneeler een omwenteling teweegbracht in het denken over samenleving en beschaving. Toch stond de werking van natuurlijke selectie zoals door hem beschreven niet los van inzichten die in de politieke economie al veel langer gangbaar waren. De bioloog was sterk onder de indruk geraakt van Th. R. Malthus die ruim een halve eeuw eerder had gewaarschuwd voor de verstoring van het natuurlijk evenwicht als gevolg van de wanverhouding in de toename van voedsel en bevolking. Het laten voortbestaan van sociale misère – de pestilenties van ziekte, honger en oorlog – heette betreurenswaardig maar onvermijdelijk te zijn om een excessieve demografische aanwas te voorkomen.

Al vroeg volgde de vaststelling dat het mechanisme van natuurlijke selectie niet of althans onvolledig werkzaam was in de beschaafde maatschappij. Terwijl Darwin zijn opzienbarende publicatie voorbereidde stuitte in het Britse parlement de trage invoering van de eerste industriële arbeidswetgeving op felle bestrijding. In de gegoede kringen waartoe Darwin behoorde viel scherpe kritiek te beluisteren op de onduldbare generositeit van de *Poor Laws*. Overheidssteun mocht en kon niet het middel zijn om het voortgaande verpauperingsproces te stuiten. Als oplossing voor het vraagstuk van de overtollige, onbruikbare delen van de populatie kwam hun overbrenging naar de koloniën in aanmerking. In wat hij zijn *Malthusian views* noemde onderschreef Darwin de heersende opvatting dat van hongersnood en hoge sterfte een heilzame uitwerking uitging. Het burgerlijke nijverheidsdenken waaruit deze zienswijze voortkwam stelde een premie op ongebreidelde wedijver, individuele prestatie, arbeidsethos, beloning naar verdienste en toonde geen consideratie met nietsnutten. Darwin hield vast aan het vooruitgangsgeloof, maar erkende dat van het ontstaan van beschaving een blokkerende werking was uitgegaan op de werking van natuurlijke selectie. Vooruitgang was derhalve geen evolutionaire wetmatigheid.

In het sociaal-politieke debat opende het argument van natuurlijke selectie de deur voor opvattingen waarin normen en waarden ondergeschikt waren aan de biologische gezondheid van individu, volk en ras. Pleitbezorgers van een sociaal-darwinisme die van geen inbreuk op de ongestoorde

werking van de strijd om het bestaan wilden horen waren overtuigd van de minderwaardigheid van de lagere klassen binnen de eigen samenleving. Natuur én samenleving waren alleen wreed voor degenen die niet voldeden aan de eisen van vitaliteit en kwaliteit gesteld aan het voortbestaan. Het onvolkomen leven dat armen leidden kwam voort uit hun onvermogen greep te krijgen op de omstandigheden waaraan zij onderworpen waren. Maar het sympathie-instinct waarmee de beschaafde mens zich had uitgerust bood bijstand en bescherming aan hulpelozen. Door het vrije spel van de sociale krachten te matigen in plaats van haar natuurlijke gang te laten gaan zat de moderne maatschappij nu opgescheept met een parasitaire onderlaag. In het geciviliseerde deel van de wereld golden de lagere klassen – die zich het snelst voortplantten – als ‘moderne wilden’. Om de voortschrijdende verwildering te keren zou het deze paupers verboden moeten worden kinderen te krijgen. Voor het betere deel van de arbeidende massa was verheffing in de toekomst nog denkbaar. Maatschappelijke uitsluiting was echter de enige remedie die in aanmerking kwam voor het uitschot dat zich daaronder bevond. Deze *Untermenschen* vormden een bedreiging voor de kracht en gezondheid van de natie. In 1904 stelde de Britse regering een *Royal Commission on the Care and Control of the Feeble-Minded* in. Onder anderen Churchill toonde zich een voorstander van de gedwongen sterilisatie van deze mensen. Voor de uitschakeling van de zwakken van lichaam en geest viel op de werking van *laissez-faire* niet langer te vertrouwen. Nietsdoen zou het kwaad nog verergeren. De voorstanders van wat op sociale *cleansing* neerkwam wilden *the invisible hand* van de markt door de harde hand van de staat vervangen. In deze variant van het sociaal-darwinisme stond het principe van ongelijkheid voorop. Waar Darwin in het voortbestaan van de geschiktste organismen de sleutel voor evolutie had gezocht, was dit mechanisme van natuurlijke selectie omgezet in het recht van de sterkste in een hiërarchisch geordend bestel met een uitgesproken interventionistische inslag.

De strijd om het bestaan had een geleding van de moderne maatschappij in termen van superioriteit en inferioriteit opgeleverd. Die tweedeling liet zich nog veel beter illustreren aan de hand van het onderscheid tussen meer en minder beschaafde volken. Hermans wijst erop dat Darwin zelf niet tot de architecten behoorde van dit sociaal-darwinisme maar wel als de aanstichter ervan kan worden beschouwd. Hiervan getuigde niet zozeer zijn eerste publicatie als wel het vervolg daarop (*The Descent of Man*, 1871). Zijn oordelen over de verschillen in de menselijke soort logen er niet om. Hij schroomde niet de uitspraak van een medestander te herhalen volgens wie

de zorgeloze, vieze en oneerzuchtige Ieren zich vermenigvuldigden ‘als konijnen’. Vergeleken met hen vormden de spaarzame, vooruitziende en ambitieuze Schotten een gunstig contrast. Grote waardering had Darwin voor de Verenigde Staten waar de bevolking het resultaat was van natuurlijke selectie. Hierheen waren de meest energieke en dappere mensen uit heel Europa getrokken en hun welslagen in de Nieuwe Wereld onderstreepte de voortreffelijkheid van de eigenschappen waarmee zij waren uitgerust. Vanuit de geciviliseerde mensheid liep het spoor terug naar de primitieve wilden die de perifere gebieden op aarde bevolkten en voor de nog levende voorvaders van hun ontwikkelde soortgenoten doorgingen. Daarnaast waren er de statische oriëntaalse beschavingen die hardnekkig aan hun eeuwenoude cultuurgoed vasthielden en van hun leden een conformisme eisten dat het ontstaan van gedragsvariatie uitsloot, waardoor de sprong vooruit achterwege bleef.

Het sociaal-darwinisme had een uitgesproken racistische inslag. De vooruitgangsidee waarvan de evolutieleer doortrokken was, sterkte het geloof van het blanke ras in zijn uitverkoring. Wildheid en beschaafdheid waren niet alleen individuele eigenschappen maar kenmerken van verschillende samenlevingen. Gemis aan toereikende kleding, bewapening en werktuiging bewees dat de nog levende voorouder van de moderne mens niet in staat was om op eigen kracht vooruit te komen. Zulke opvattingen die de ongelijkheid tussen rassen vooropstelden, waren natuurlijk een apologie voor koloniale expansie en overheersing. Rasvermenging was uit de boze omdat dit de superieure soort naar het peil van de inferieure omlaag zou trekken. De zeer lage dunk waarin vooral negers stonden gaf voedsel aan de opvatting dat hun verheffing zelfs bij aanraking met de westerse beschaving zou uitblijven. Hun beperkingen waren immers aangeboren. De zwarte mens werd tot kind verklaard op een manier die groei tot mondigheid uitsloot.

Spencer was een sociaal-darwinist *avant la lettre*, aan wie Darwin verschillende begrippen ontleende. De ideële verwantschap tussen hen betekende niet dat hun opvattingen in alle opzichten parallel liepen. Een meningsverschil dat onoverbrugbaar bleef betrof het geloof door Spencer uitgedragen, als profeet van een verregaand *laissez-faire* liberalisme, in het zelfregulerend vermogen van de industriële maatschappij. Zijn hyperindividualisme gepaard aan een virulent anti-étatisme maakte hem tot de lieveling van Amerikaanse *captains of industry* zoals Andrew Carnegie. In tegenstelling tot zijn geestverwant gaf Darwin blijk van bezorgdheid dat de tot ontwikkeling gekomen beschaving op uitschakeling van de sociale effec-

tiviteit van natuurlijke selectie zou uitlopen. Hij vreesde voor aantasting van de biologische kracht van het Britse volk als gevolg van het zich verspreidende pauperisme. Zonder van zijn geloof te vallen – hij hield vol dat de toekomst der mensheid gebaat zou zijn bij een ongehinderd verloop van het selectieproces ook in de moderne maatschappij – toonde Darwin zich gevoelig voor het argument dat overheidsbemoeienis nodig was om de voor-sprong van de *favoured races* op hun soortgenoten in stand te houden. De uiterste consequentie van dit laatste standpunt dwong tot ingrijpen teneinde de maatschappelijke strijd in het voordeel te beslechten van degenen die bewezen hadden de geschiktsten, de sterksten te zijn.

Een voortzetting van de confrontatie met de maatschappelijk zwakken bleef echter achterwege omdat de groeiende internationale spanningen dwongen tot het sluiten van de rijen op het thuisfront. Steeds meer werd de totstandkoming van een krachtige staat als een nationale overlevingsnoodzaak gezien. De steun van de lagere volksklassen kon niet gemist worden in de imperialistische strijd met andere naties en rassen. Dit besef vond vertaling in de toekenning van politieke rechten aan de werkende massa en ging gepaard met verbetering van de levensomstandigheden tot dicht bij de bodem van het bestaan. Het concurrentiebeginsel bleef vooropstaan, maar in de imperialistische wereldbeschouwing op sociaal-darwinistische grondslag lag het accent in het gevecht om het bestaan niet meer binnen de eigen maatschappelijke orde. De confrontatie was buitenwaarts gericht en kwam te liggen in het engagement op basis van ongelijkheid met andere volken en rassen. Hun onderwerping stond in het teken van denigratie en discriminatie. In de racistische praktijk van de koloniale staatsleer kreeg het sociaal-darwinisme, meer nog dan in de westerse samenlevingen, zijn volle maatschappelijke uitwerking. Maar voor deze uitwerking, die zich in het voortschrijdend proces van mondialisering verder heeft doorgezet, toont Hermans weinig aandacht.

Nederland komt niet voor in het overzicht dat Hermans van de sociaal-darwinistische literatuur in Europa heeft gemaakt. Een begrijpelijke omissie gegeven de lengte van zijn studie: met ruim 600 bladzijden van voldoende omvang voor twee of drie proefschriften. Er valt dus veel te lezen, hoewel dit lang niet altijd gemakkelijk is. Het karakter van een dwaaltocht dat de auteur aan het sociaal-darwinistisch project toekent geldt ook voor het traject door hemzelf afgelegd. Zijn verdienste is Darwin zelf nadrukkelijk op de voorgrond te plaatsen als aanstichter van het debat over maatschappelijke evolutie in de tweede helft van de negentiende eeuw. Hiertegenover staat als bezwaar dat Hermans de verleiding niet heeft kunnen weerstaan om elke zij-

weg in te slaan die hij in zijn lange studieroute tegenkwam. Hij heeft veel ruimte nodig om de diversiteit van stromingen zowel van elkaar te onderscheiden als met elkaar in verband te brengen. Het sociaal-darwinisme blijkt individueel naast collectief gerichte varianten te hebben, valt uiteen in optimistische en pessimistische interpretaties, kan *laissez-faire* maar ook staatsingrijpen inhouden, kent progressieve zowel als conservatieve pleitbezorgers en plaatst tegenover auteurs die aan de autonome werking van de natuurlijke selectie geen enkele concessie wensen te doen tegenover hervormingsgezinden. Al deze contrasten vallen bovendien niet tot één mooi schema te herleiden waardoor de verwarring nog groter wordt. Is zo'n breed scala van interpretaties niet te veel van het goede? Nee, zo houdt Hermans vol, want juist die brede uitwaaiing is nodig om de pluriformiteit van het sociaal-darwinisme in kaart te brengen. Dat moge zo zijn, maar de stamboom van het verschijnsel dijt door die weigering tot besnoeiing wel erg uit. De gesignaleerde tekortkomingen resulteren in overbodige detaillering, een overdaad aan herhaling en een wisseling van belichting die het de lezer lastig maakt bij de les te blijven. Ondanks deze kritische kanttekeningen blijft in mijn eindoordeel waardering voor het knappe werkstuk van Hermans voortstaan. In de voorgaande tekst heb ik geprobeerd de essentie van zijn betoog samen te vatten.

Ik sluit af met een aantal opmerkingen in de marge van dit besprekingsartikel. Gezien het vele werk dat de auteur heeft verricht zou het ongepast zijn hem kwalijk te nemen de vervolgvraag niet te hebben gesteld: hoe kan het verdwijnen of in ieder geval het vervagen van het sociaal-darwinisme worden verklaard aan het einde van het tijdvak door hem bestreken? Dat ik daarop toch antwoord zou willen hebben komt voort uit wat naar mijn mening getuigt van een hernieuwde actualiteit van sociaal-darwinistisch geïnspireerde ideeën over samenleving en cultuur. Daarmee doel ik dan op de interpretatie van de leer waarin de hardheid van deze maatschappijbeschouwing vooropstaat. Alleen uit een terloopse opmerking over de vergetelheid waarin Spencer is geraakt geeft Hermans blijk van besef dat het nieuwe liberalisme dat rond het einde van de twintigste eeuw zegeviert in zekere zin een terugkeer naar deze sociaal-darwinist van het meer extreme slag betekent. Wat mij betreft ligt de betekenis van Hermans' boek niet zo zeer in de terugblik op een historisch debat maar in de heropleving ervan tegen de achtergrond van het onstuimig voortschrijdende proces van mon-

dialisering.¹ Van de factoren die aan het begin van de twintigste eeuw op de slijtage van dit beladen ideeëngoed van invloed zijn geweest werden enkele al genoemd in publicaties uit de eerste ronde van het debat. Om te beginnen was er de breed gedeelde opvatting in hogere kringen dat in vertrek naar de koloniën, al of niet vrijwillig, de oplossing zou liggen voor het vraagstuk van verpaupering in het moederland. In die zienswijze kunnen interne spanningen door externe expansie worden ontladen. Verhuizing naar zogenaamd lege gebieden ver weg – een trek die vaak is uitgelopen op verdringing of eliminatie van de lokale bevolking aan wie het recht op beschikking over hun bestaansbronnen werd ontnomen – is bij de huidige inrichting van de wereldeconomie niet langer een optie voor samenlevingen om zich te ontdoen van mensen die als contraproductief voor de nationale draagkracht gelden vanwege hun kennelijk onvermogen aan de vergroting van het maatschappelijk surplus bij te dragen. Waar Darwin de emigratie naar Amerika nog uitlegde als de doorwerking van natuurlijke selectie worden de mensen die in deze tijd vanuit een situatie van armoede op zoek gaan naar een beter bestaan in de hoger ontwikkelde delen van de wereld als economische vluchtelingen gestigmatiseerd. Maar door heel Europa heen was in het verleden verplaatsing naar de stad of afvoer overzee de uitlaatklep voor mensen die de slachtoffers waren van de strijd om het voortbestaan.

Maar de eclips van het sociaal-darwinisme rond de eeuwwisseling moet toch bovenal begrepen worden in het licht van het aanzwellende verzet tegen de wreedheid van de industriële maatschappij. De werkende massa gaf blijk van strijdvaardigheid en dwong lotsverbetering af. Wat aanvankelijk niet veel meer dan wapens van de zwakken waren – weerspanning, sabotage en andere uitingen van subversief gedrag – maakte geleidelijk plaats voor collectief en op basis van solidariteit georganiseerde weerbaarheidsacties die tot verlichting van armoede leidden. Die wending ten goede werd mede ingegeven door angst van de burgerij dat voortgaande uitsluiting een opstand van de bezitloze horden teweeg zou brengen. De lasten van insluiting van wat als de gevaarlijke klasse werd aangeduid wogen minder zwaar dan de onrust die tot ontlading moest komen wanneer deze groeiende bodem-

1 In een recente publicatie heb ik op die parallel tussen verleden en heden gewezen. Zie hfdst. I 'The renaissance of social darwinism', in J. Breman, *The Labouring Poor in India. Patterns of Exploitation, Subordination and Exclusion*, Delhi: Oxford University Press, 2003.

laag de toegang tot de burgerlijke maatschappij ontzegd bleef.² Maar of de tanende populariteit van het sociaal-darwinisme nu te verklaren viel uit de stijgende druk van onderop dan wel voortkwam uit het welbegrepen eigenbelang van de beter bedeeden, het feit dat de sociale waarde van arbeid en dientengevolge de prijs ervoor betaald toenam is voor die ommekeer van beslissende betekenis geweest. Deze ontwikkeling is terug te voeren op een patroon van industrialisatie en een productiebestel dat door grote arbeidsintensiteit werd gekenmerkt. Voor de massa's die in de westerse samenlevingen gedurende de negentiende eeuw uit het agrarisch-rurale bestaan waren verstoten leken de steden en andere economische sectoren dan de landbouw in eerste instantie onvoldoende emplooi te bieden. Het onvermijdelijke gevolg hiervan was een verarming overgaande in verpaupering. Het betrekkelijk lage technologische peil dat deze fase van industrialisatie nog kenmerkte maakte in het verdere verloop ervan de inschakeling mogelijk van een massa die als overtollig en onnuttig was afgeschreven. Het industriële reserveleger bleek bij nader inzien geen onnutte ballast te zijn. Scholing maakte een einde aan de combinatie van verborgen werkloosheid en te lage lonen. De armen slaagden erin rond en na de eeuwwisseling als volwaardige krachten in het arbeidsproces van de westerse samenlevingen te worden opgenomen en droegen bij aan de verhoging van de welvaart ervan. Hun toenemende politieke representatie was een uitvloeisel van deze ontwikkeling.

Ik heb deze dynamiek in kort bestek geschetst om daaraan de stelling te ontlenuen dat de wedergeboorte van het sociaal-darwinisme veroorzaakt wordt door het ontbreken van de factoren die in de eerste ronde de matiging of zelfs verdamping van een ideologie bewerkstelligden waarin een niet gering deel van de wereldbevolking voor haar onvolkomen bestaan zelf verantwoordelijk heette te zijn. Defecten in het fonds aan eigenschappen waarmee deze mensen waren uitgerust sloten volgens deze maatschappijleer de mogelijkheid tot verbetering uit, terwijl ook het recht van aanspraak door of namens deze onderbedeeden op een betere bedeling of op een herverdeling van de bestaansbronnen geen erkenning vond.

Langzamerhand lijkt het inzicht te groeien dat bij voortzetting van de huidige economische en sociale politiek op mondiaal niveau het vraagstuk

2 Voor de uitwerking van deze laatste stelling, zie A. de Swaan, *Zorg en de staat. Welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de Verenigde Staten in de nieuwe tijd*, Amsterdam: Bert Bakker, 1989.

van massale armoede niet kan worden opgelost.³ Dat geldt voor de post-industriële samenlevingen waar ondanks, of misschien juist onder invloed van de snel gegroeide rijkdom de weerstand tegen spreiding van bezit, macht en aanzien gedurende de afgelopen decennia steeds groter is geworden. De opkomst van de trend tot denivellering treft allen die zich aan de onderkant van dit type samenleving bevinden, maar ongetwijfeld het meest het segment van 'vreemde' herkomst – de allochtonen in termen van huidskleur, etniciteit of religie – die na hun als tijdelijk bedoelde aankomst in de welvarende landen van de wereld geen of moeizaam toestemming krijgen voor blijvende vestiging. Op een onvergelijkelijk hardere manier staat een veel hoger percentage aan armoede bloot in de landen waar de inwerking van het kapitalisme van recenter datum is. De omstandigheden die de toelating van hun voorgangers in de vroeg-geïndustrialiseerde wereld tot het maatschappelijk bestel begunstigen gaan voor deze laatkomers niet op. De lege gebieden in de wereld zijn volgestroomd en een meer geavanceerde technologie heeft de productie steeds arbeidsextensiever gemaakt. De ver doorgevoerde informalisering van betaald werk die in de laat-kapitalistische fase vooral de ontwikkelingslanden in de wereld heeft doordrongen houdt verhoging van de erbarmelijk lage lonen tegen en gaat samen met een patroon van meer incidentele dan geregelde tewerkstelling. Een dergelijk economisch regime ontmoedigt vertoon van weerbaarheid en belemmert de aaneensluiting van de arbeidende bevolking in vakbonden en andere organisaties voor gezamenlijke belangenbehartiging.⁴ De hinderkracht van deze massa van werkende armen is buitengewoon gering. Weliswaar staat de agenda van de transnationale instellingen die zich het mandaat voor de sturing van de mondiale economie hebben aangemeten nog in het teken van armoedebe-

3 De ontgoocheling waarmee Jan Pronk spreekt over de aanstaande mislukking van de millennium doelstellingen voor wat betreft armoedebestrijding als de hoogste prioriteit daarvan is even stellig als het vertrouwen dat hij als de primaire beleidsmaker in Nederland op dit terrein lange tijd stelde in de oprechtheid en goede wil van de internationale ontwikkelingspolitiek. J. Pronk, *Collateral damage or calculated default? The millennium development goals and the politics of globalisation*, oratie uitgesproken bij zijn aanvaarding van de leeropdracht in de theorie en praktijk van de internationale ontwikkeling aan het Institute of Social Studies. Den Haag 11 December 2003.

4 Aan deze ontwikkeling heb ik verscheidene publicaties gewijd waaronder *A question of poverty*. Rede uitgesproken bij mijn afscheid van het Institute of Social Studies. Den Haag 25 oktober 2001.

strijding, maar in de neo-klassieke politiek die hierachter schuilgaat klinkt hoe langer hoe luider de boodschap door dat de arme massa's hun ellendig lot toch hoofdzakelijk aan zichzelf te wijten hebben. Hoe valt anders te verklaren dat zij niet een groter deel krijgen van de groeiende rijkdom in de wereld? Het hardnekkig volgehouden beleid van achterstelling en verwaarlozing is nog niet omgezet in een leer van stelselmatige uitsluiting. Nochtans lijkt de gedachte terug te keren dat niet het armoedeververschijnsel als zodanig, maar het pover mensenmateriaal dat ermee behept is voor de beter bedeel- den op aarde een ondragelijke ballast vormt.